

تجزیه و تحلیل الگوی قدرت نرم در خاورمیانه: مطالعه موردی عربستان سعودی

حسین فتاحی اردکانی^۱

دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه اصفهان

سیدجواد امام جمعه زاده^۲

دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول)

حسین هرسیج^۳

استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه اصفهان

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۱/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۱۳

چکیده

قرن بیستم و بعد از آن را باید آغازی بر شکل گیری روند شناسایی و به کارگیری منابع قدرت نرم از سوی دولت ها دانست. منابع قدرت نرم متکی به ارزش ها و هنجارهای نرم افزارگرایانه ای هستند که کشورها را در رسیدن به اهداف مطلوب بدون به کارگیری زور، اجبار و خشونت که از منابع اصلی قدرت سخت هستند، یاری می کنند. در حقیقت، قدرت نرم کنشی مبتنی بر تولید جذابیت و ایجاد رغبت برای هدایت افکار و اعمال در راستای نیل به ترجیحات یک دولت و کسب نتایج مطلوب است. نای معتقد است که قدرت نرم ریشه در منابع فرهنگ، ارزش های سیاسی و سیاست خارجی دارد. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی می خواهد به این سؤال پاسخ دهد که منابع و ابزارهای مؤثر قدرت نرم عربستان سعودی که باعث نفوذ آن در سطح منطقه و جهان اسلام شده اند چیست؟ محدودیت های قدرت نرم عربستان سعودی کدام است؟ نتایج پژوهش نشان می دهد منابع و ابزارهای نفوذ این کشور سه حوزه فرهنگ (اسلام، توریسم و گردشگری اسلامی و سابقه علمی و آموزشی)، ارزش های سیاسی (ام القری، وهابیت، امت واحده عربی اسلامی، خادم الحرمين و شیعه ستیزی) و سیاست خارجی (دیپلماسی عمومی، حج، دانشگاه ها و رسانه ها) می باشد که بکارگیری آنها باعث گسترش نفوذ نرم افزارانه این کشور در سطح منطقه و جهان اسلام شده است. همچنین عوامل محدود کننده قدرت نرم این کشور شامل حمایت از تروریسم، افراط گرایی مذهبی و شیعه ستیزی، ضعف دموکراسی و حقوق بشری، وابستگی به آمریکا و دخالت در کشورهای منطقه می باشد که عامل کاهش قدرت نرم این کشور شده است.

واژه های کلیدی: قدرت نرم، فرهنگ، ارزش های سیاسی، سیاست خارجی، نفوذ، جهان اسلام

1. h-fattahi@ardakan.ac.ir

2. javad@ase.ui.ac.ir

3. harsij@ase.ui.ac.ir

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش های بانی جهان اسلام

مقدمه

امروزه قدرت و روابط معطوف به آن در سطوح داخلی و خارجی کشورها معنا و مفهوم جدیدی پیدا کرده است. گسترش روز افزون بازیگران و کنشگران در این سطوح و پیچیدگی روندهای تصمیم‌گیری دولت‌ها را به درک جدیدی از روابط غیر رسمی رهنمون ساخته که آنها را در پیشبرد اهداف خود یاری می‌رساند. گذر از روابط متصلب رسمی بین دولتی و نیل به روابط غیر رسمی با تأکید بر عناصر نرم‌افزارانه قدرت و توانایی دستیابی به اهداف، ما را به وادی روی دیگر سکه قدرت یعنی «قدرت نرم» رهنمون می‌سازد. در حالیکه قدرت سخت با تأکید بر آنا‌رشی^۱ به عنوان اصل سازمان‌دهنده سیستم بین‌المللی، دولت‌ها را و می‌داشت تا قاعده خودیاری را نصب‌العین قرار داده و برای تأمین امنیت و منافع ملی خویش در جریان یک بازی با حاصل جمع صفر با سایر رقبا، پیوسته بر حجم تسلیحات و جنگ افزارها بیفزایند (سعیدی، ۱۳۸۹: ۸۷). قدرت نرم قدرت در مقابل رفتار تحکم‌آمیز قدرت قرار دارد که می‌توان آن را قدرت جذب‌کنندگی «قدرت نرم» نامید (نای^۲، ۱۳۸۷: ۱۰۰). نام عربستان سعودی بیش از هر چیز با نفت گره خورده است و به عنوان کشوری که دارای سیستم پادشاهی مطلقه و فاقد نهادهای دموکراتیک است شناخته می‌شود، اما به عقیده اندیشمندان این کشور دارای منابعی از قدرت نرم می‌باشد که می‌تواند آن را در رسیدن به اهداف خود در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی یاری کند. هنگامی که مردم درباره منبع قدرت عربستان سعودی می‌پرسند: به جز منابع نفت چه چیزی وجود دارد؟ در حالی که این پاسخ درباره معادله انحصاری قدرت نفت در عربستان سعودی یک اشتباه است (گالاروتی^۳ و الفیلالی^۴، ۲۰۱۴: ۱). این در حالی است که عربستان سعودی را باید جدای از نفت نیز مورد بررسی منابع قدرت قرار داد. حکومت عربستان سعودی یکی از حکومت‌های هویتی منطقه خاورمیانه است. این حکومت که در نتیجه اتحاد تاریخی خاندان آل سعود با خاندان محمد ابن عبدالوهاب در سال ۱۷۴۴ میلادی و در طی مبارزات طولانی در سال ۱۹۳۲ میلادی تشکیل شد، نوعی نظام سیاسی دینی در عربستان سعودی برقرار ساخت که مبتنی بر آئین وهابیت است (عطایی و

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۳۰

سال هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷

1. Anarchi
2. Joseph Nye
3. Giulio Gallarotti
4. Isam Yahia Al Filali

منصوری مقدم، ۱۳۹۲: ۱۳۵). این نخستین گام در راستای ایجاد هویت سعودی بر پایه اسلام وهابی بود (استنسلی^۱، ۱۳۹۲: ۲۵). بنابراین عربستان یک کشور تأثیرگذار در منطقه و محیط بین‌المللی به خصوص در جهان اسلام محسوب می‌شود و داعیه‌داری ام‌القرایبی جهان اسلام را تبلیغ و ترویج می‌کند. همچنین این کشور به عنوان یک کشور عربی و بخشی از امت عربی مورد احترام و اعتنای دیگر کشورهای جامعه عرب بوده و در تصمیم‌گیری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی اعراب نقش و تأثیر بسزایی دارد که می‌تواند منبع معمی از قدرت نرم را برای خود به ارمغان آورد. از طرف دیگر این کشور به عنوان شریک بزرگ آمریکا و غرب در منطقه خاورمیانه و جهان اسلام شناخته می‌شود. روابط ویژه و دیپلماسی خاص عربستان با آمریکا و اتحادیه اروپا به عنوان یک منبع قدرت نرم برای عربستان شناخته می‌شود و از این دریچه ارتباط بین اسلام و غرب قابل بررسی می‌باشد.

در مورد عربستان سعودی پژوهش‌های خوبی در حوزه قدرت نرم صورت گرفته است. قنبرلو (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «الگوهای قدرت نرم در خاورمیانه» معتقد است که قدرت نرم عربستان سعودی عمدتاً محصول نقش و جایگاه دینی‌اش در جهان اسلام بوده، اما به لحاظ شاخص‌های سیاسی و حتی اقتصادی ملی کارنامه درخشانی ندارد (قنبرلو، ۱۳۹۰: ۳۴). هرسیج و رحیمی (۱۳۹۱) در مقاله پژوهشی «تحلیل تطبیقی تأثیر تحولات سیاسی ۲۰۱۱ منطقه بر میزان قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، ترکیه و عربستان» معتقد است که ترکیب قدرت اقتصادی نفت به عنوان بزرگ‌ترین تولیدکننده نفت در جهان و قرار گرفتن اماکن مقدس مذهبی در این کشور ترکیب مهمی از قدرت نرم را در این کشور به وجود آورده است (هرسیج و رحیمی، ۱۳۹۱: ۱۰۴). کوهکن و نزاکتی (۱۳۹۳) در مقاله «دیپلماسی عمومی در سیاست خارجی عربستان» می‌گویند: نظام سعودی نگاهی هویتی به دیپلماسی عمومی دارد و از منابع هویتی اسلام و عربیت در این راستا نفع می‌برد. عربستان سعودی با استفاده از مزیت وجود حرمین شریفین در خاک این کشور و فرصت استثنایی برگزاری کنگره عظیم حج در هر سال خود را به عنوان رهبر جهان اسلام معرفی می‌کند و توجه جمعیت فراوان مسلمانان جهان را به خود جلب می‌کند (کوهکن و نزاکتی، ۱۳۹۳: ۲۳۱). نورمحمدی و محمدی‌پور (۱۳۹۵) در مقاله «جایگاه دیپلماسی آموزشی در سیاست خارجی عربستان

1. Stenslie, Stig

سعودی در منطقه خاورمیانه» معتقدند دیپلماسی آموزشی به عربستان سعودی امکان می‌دهد تا این کشور با بهره‌گیری از ظرفیت‌های علمی و فرایندهای آموزشی به جذب دانشجویان و طلاب بین‌المللی در دانشگاه‌ها و مراکز دینی خود اهتمام ورزیده و ضمن تلاش برای ساختن انگاره‌ای مثبت از هویت خویش به عنوان دولتی با ظرفیت بالای توانمندی‌های علمی و سرمایه‌گذاری‌های آموزشی در منطقه خاورمیانه به اشاعه الگوهای هویتی خود از طریق دیپلماسی آموزشی و اثرگذاری بر نگرش‌ها و هویت‌های مخاطبان خود به ویژه در حوزه‌های هویتی و ایدئولوژیکی مبادرت نمایند (نورمحمدی و محمدی پور، ۱۳۹۵: ۱۳۹).

این پژوهش به دنبال شناسایی و تبیین منابع و ابزارها و همچنین محدودیت‌های قدرت نرم عربستان سعودی به عنوان یکی از کشورهای تأثیرگذار منطقه خاورمیانه می‌باشد. در واقع هدف این پژوهش پاسخگویی به این پرسش است که: منابع و ابزارهای مؤثر قدرت نرم عربستان سعودی که باعث نفوذ آن در سطح منطقه و جهان اسلام شده‌اند چیست؟ محدودیت‌های قدرت نرم عربستان سعودی کدام است؟ این پژوهش سعی می‌کند تا شناسایی مناسبی را در مورد منابع و ابزارهای قدرت نرم عربستان ارائه داده و بعد از آن محدودیت‌های این کشور در حوزه قدرت نرم را هم بیان کند. روش انجام این پژوهش توصیفی - تحلیل و مبتنی بر گردآوری داده‌های مستخرج از منابع معتبر علمی شامل کتاب‌ها، پایان نامه‌ها، مقالات علمی - پژوهشی و سایت‌های اینترنتی می‌باشد. این پژوهش می‌تواند الگویی برای بررسی منابع قدرت نرم دیگر کشورهای منطقه خاورمیانه باشد.

سئوال‌های تحقیق

سئوال اول: منابع و ابزارهای مؤثر قدرت نرم عربستان سعودی که باعث نفوذ آن در سطح منطقه و جهان اسلام شده‌اند چیست؟

سئوال دوم: محدودیت‌های قدرت نرم عربستان سعودی کدام است؟

اهداف تحقیق

* شناسایی و تحلیل منابع و ابزارهای مؤثر قدرت نرم عربستان سعودی که موجب تقویت نفوذ این کشور در منطقه و جهان اسلام شده‌اند.

* شناسایی و تحلیل منابع و ابزارهایی که محدود کننده قدرت نرم عربستان سعودی در منطقه و جهان اسلام هستند.

فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اول: منابع و ابزارهای نفوذ این کشور در سه حوزه فرهنگ شامل (اسلام، توریسم و گردشگری اسلامی و سابقه علمی و آموزشی)، ارزش‌های سیاسی شامل (ام‌القری، وهابیت، امت واحده عربی اسلامی، خادم‌الحرمین و شیعه ستیزی) و سیاست خارجی شامل (دیپلماسی عمومی، حج، دانشگاه‌ها و رسانه‌ها) می‌باشد که به کارگیری آنها باعث گسترش نفوذ نرم‌افزارانه این کشور در سطح منطقه و جهان اسلام شده است.

فرضیه دوم: عوامل محدودکننده قدرت نرم این کشور شامل حمایت از تروریسم، افراط‌گرایی مذهبی و شیعه ستیزی، ضعف دموکراسی و حقوق بشری، وابستگی به آمریکا و دخالت در کشورهای منطقه می‌باشد که عامل کاهش قدرت نرم این کشور شده است.

چارچوب نظری و مفهومی

در این پژوهش از چارچوب نظری جوزف نای در طرح و بررسی مفهوم قدرت نرم استفاده می‌شود. قدرت نرم مفهومی پرکاربرد در عرصه سیاست خارجی و روابط بین‌الملل می‌باشد و عمر آن برابر با عمر اندیشه و تفکر انسان‌ها در ساماندهی به روابط خود با دیگران است. امروزه این وجه از قدرت دولت‌ها را در دستیابی به اهداف و کسب مطلوبیت‌ها بدون به کارگیری منابع سخت‌افزارانه قدرت یاری می‌رساند و به همین دلیل بسیار مورد توجه کشورها قرار گرفته است.

قدرت نرم

هرچند وضع مفهوم قدرت نرم به نام ژوزف نای و در اواخر قرن ۲۰ رقم خورده است، اما از لحاظ محتوایی می‌توان قدمت و ریشه این مفهوم کلیدی را در تاریخ پیدایش انسان، فرهنگ انسانی، و ظهور و افول حکومت‌ها دانست (هرسیچ، ۱۳۹۰: ۱۴۱). بنابراین، قدرت نرم موضوع جدیدی نیست، بلکه در طول دوران زندگی بشر و به عنوان یک واژه در علم

سیاست همیشه مورد نظر بوده است (سوری قزلبوند و رشیدی، ۱۳۹۰: ۸). قبل از مطرح شدن وسیع مفهوم قدرت نرم از سوی جوزف نای، اندیشمندان دیگری هم به این موضوع اشاراتی داشته‌اند و در حقیقت تشخیص این که قدرت می‌تواند بدون کاربرد تهدیدات یا مشوق‌ها نیز اعمال گردد در آراء متفکرانی پیش از جوزف نای نظیر میشل فوکو^۱، پیر بوردیو^۲ و آنتونیو گرامشی و دیگران هم قابل رؤیت است که به گونه‌هایی از قدرت نرم اشاراتی داشته‌اند. برای نمونه استیون لوکس معتقد است که نیازی نیست قدرت الزام‌عریان یا رفتاری باشد بلکه می‌تواند از طرقی اعمال گردد که به صورت ناخودآگاه بر شکل‌گیری ترجیحات اثر می‌گذارد. اما با این حال، در ادبیات معاصر روابط بین‌الملل، بحث قدرت نرم با نام جوزف نای گره خورده است (مترن^۳، ۲۰۰۷: ۱۰۱). جوزف نای بیشترین تلاش‌ها را برای تبیین مفهوم قدرت نرم به کار بسته است. در یک تعریف کامل از نظر وی قدرت نرم، عبارت است از توان اثرگذاری بر دیگران از طریق اهرم‌های هم‌گزین قاب‌بندی برنامه کار، ایجاد رغبت و جاذبه مثبت، در راستای کسب نتایج دل‌خواه (نای، ۱۳۹۲: ۴۷). نای معتقد است قدرت نرم روشی است برای رسیدن به نتایج دل‌خواه بدون تهدید و تشویق آشکار و محسوس (نای، ۱۳۸۹: ۴۷). وی سه منبع اصلی را برای منابع قدرت نرم کشورها ذکر می‌کند که عبارتند از: فرهنگ، ارزش‌های سیاسی و مطلوبیت‌های سیاست خارجی (نای، ۱۳۸۹: ۵۱). در حقیقت این سه منبع غیر مادی و نامحسوس در مقابل منابع مادی و محسوس قدرت سخت از جمله ابزار و ادوات نظامی قرار می‌گیرند. با این تقسیم‌بندی از منظر نای در صورتی این سه عنصر می‌توانند منابع تولید‌کننده قدرت نرم برای کشورها باشند که دارای ویژگی‌هایی خاص باشند. یعنی فرهنگ باید دارای گزاره‌هایی جذاب و قابل پذیرش برای مردمان دیگر کشورها و با فرهنگ‌های متفاوت باشد. برای ارزش‌های سیاسی باید هم در داخل و هم در خارج از کشور وفادارانی پر و پا قرص در راستای عمل به آنها وجود داشته باشند و سیاست خارجی هم باید مورد پذیرش دیگر کشورها قرار گرفته و دارای منبع مشروعیت بخش که احتمالاً همان قانونی بودن است را دارا باشد. در کل این سه عنصر باید قدرت اغوا کنندگی را در خود داشته باشند تا دیگران را مجبور به پذیرش از سوی خود کنند.

1. Michel Foucault
2. Pierre Bourdieu
3. Bially Mattern Janice

تا قبل از ظهور خورشید عالم تاب اسلام در جزیره العرب و بنای حکومت اسلامی توسط پیامبر اسلام (ص)، نمی توان هیچ رد و نشانه ای از تمدن در این منطقه خشک و بی آب و علف پیدا کرد. شرایط و موقعیت ویژه اقلیمی و جغرافیایی این منطقه باعث به وجود آمدن قبایل مختلف و پراکنده ای می شد که اکثراً کوچ رو بوده و یکجا نشینی در بین آنها رواج نداشته است. از این رو می توان گفت این جامعه منزوی در مرحله قبل از شکل گیری تمدن به سر می برد (محمدی، ۱۳۹۰: ۱۲۰). اسلام آنها را به سوی اخلاق و فرهنگ هدایت کرد و از شرک، بت پرستی، جهالت، جمود و تعصبات غیر انسانی دور ساخت. بنابراین، اسلام به عنوان یکی از مهمترین منابع هویتی و مشروعیت بخشی سیاسی و فرهنگی عربستان تبدیل شد و با گسترش آن در شبه جزیره و داعیه داری اعراب بر این دین، به مهمترین منبع قدرت نرم آنان بدل گشت. نقش دین در شکل گیری هویت دولت عربستان به حدی مهم است که برخی نویسندگان برای این کشور «هویتی متمایز» قائل هستند (درایسدل^۱ و بلیک^۲، ۱۳۶۹: ۲۸۶). همچنین عربیت و ناسیونالیسم عربی که مبین پیوندهای مشترک اعراب است نیز به عنوان عامل اتحاد بخش امت عربی در برابر نفوذ غرب، به یکی دیگر از عناصر مهم هویتی و قدرت نرم عربستان سعودی تبدیل شده است. بنابراین، اسلام و عربیت به عنوان دو عامل مهم فرهنگی و هویتی قدرت نرم عربستان سعودی نقش مهمی در ارتقای قدرت این کشور در محیط منطقه ای و بین المللی بازی می کنند که در ادامه به تفصیل درباره آنها سخن می گوئیم.

۱-۱ اسلام

یکی از مهمترین منابع قدرت نرم فرهنگی عربستان سعودی، دین اسلام و مشروعیت بر آمده از آن برای حکومت عربستان در بین مسلمانان می باشد. این کشور در نزد مسلمین جهان جایگاه ویژه ای داشته، مأمن و پناهگاه و ملجاء اسلام شناخته می شود که پیروی و حفاظت از او را از وظایف خود می دانند. وجود مقدس ترین زیارت گاه های جهان اسلام در مکه و مدینه، عربستان را در کسوت مدعی ایفای نقش مدافع و رهبری جهان اسلام قرار داده است

1. Drysdale, Alasdair
2. Blake, Gerald Henry

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش های بنیادی جهان اسلام

(نظری و قنبری، ۱۳۹۴: ۱۶۵) که در بین اهل سنت به واسطه قرابت فکری و مذهبی مورد پذیرش عمومی قرار گرفته و عامل جذب آن‌ها به این کشور و ره آوردی از قدرت نرم برای آن شده است. در حقیقت، این کشور بیشترین جذابیت، نفوذ و بهره برداری نرم‌افزاری را از اسلام به عنوان یک منبع مهم قدرت قدرت نرم در جهان اسلام از آن خود کرده است. این کشور به عنوان قدرتمندترین و پر نفوذترین منبع الهام بخشی و صدور ارزش‌های اسلامی در بین جهان اسلام و به خصوص اهل سنت شناخته شده و جایگاه والایی دارد. عربستان سعودی خادم حرمین شریفین و زادگاه اسلام است، از این رو استحقاق رهبری جهان اسلام را دارد (آل سعود، ۲۰۱۳: ۳۸). حکام سعودی ضمن این که سالانه مبالغ هنگفتی از این بابت به دست می‌آورند، نقش میزبان مسلمانان و نگهبانان امین حرمین شریفین را نیز بازی کرده، از این طریق برای حاکمیت خود اعتبار و امتیاز تحصیل می‌کنند (متقی، ۱۳۹۳: ۱۴۹). حفاظت از حرم امن الهی و مزار شریف پیامبر اسلام مقامی بس بلند و جایگاهی رفیع است که هر مسلمانی در آرزوی آن به سر می‌برد. عربستان با استفاده از این موقعیت برآمده از ارزش‌های دین اسلام منبعی عظیم از قدرت نرم را در راستای مشروعیت بخشی و توجیه رفتارهای سیاسی و اجتماعی خود و کسب اعتبار و آبرو در اختیار دارد و تبلیغات فراوانی را برای اقدامات خود در این راستا انجام می‌دهد که منجر به گرایش قلوب مسلمین و اهل سنت به این خاندان گشته است.

۱-۲ مکّه مکرمه

مکّه مکرمه مهمترین شهر مقدس مسلمانان است که از بالاترین جایگاه و اعتبار در نزد مسلمین جهان برخوردار است. ویژگی‌هایی از قبیل نخستین بیت برای انسان‌ها، کانون هدایت و برکت، دارای عزت، شکوه، امنیت، پرچم برافراشته توحید برای جهانیان، دربرگیرنده همه نژادها و قومیت‌ها برای بازشناسی یکدیگر و جهت بهره‌مندی از منافع این اجتماع بزرگ، تحت دو رکن اساسی ولایت الهی و برائت از مشرکان، ظرفیت ارزشمندی را به مکّه برای تحقق جامعه‌ای با هویت اسلامی داده است (آقاجانی، ۱۳۹۶: ۸۱). حکومت عربستان به روشی هوشمندانه از این منبع قدرت نرم در راستای حفاظت از خود و خاندان آل سعود و بهره‌برداری هر چه بیشتر از این منبع قدرتمند استفاده می‌کند. این دولت با برقراری یک پیوند گفتمانی بین انحصار باقی ماندن حکومت در دست خاندان آل سعود و حفاظت از حرم

امن الهی به تقویت راهبردهای اساسی خود برای تولید جذابیت و کسب مشروعیت دینی و سیاسی می‌پردازد.

۱-۳ مدینه منوره

پس از مکه مکرمه، شهر مدینه منوره از جایگاه و اعتبار ویژه‌ای در بین مسلمانان برخوردار است و بدین جهت از منابع قدرت نرم عربستان محسوب می‌شود. این شهر اولین محل تشکیل حکومت اسلامی توسط پیامبر پس از هجرت از مکه بود و بنای نظام سیاسی اسلامی و دولت اسلامی در این شهر و از سوی معتبرترین شخصی اسلام، یعنی رسول اکرم (ص) پایه‌گذاری شد. در واقع، مدینه به دلیل قرار گرفتن در قلب شبه جزیره مکان مناسبی برای تشکیل دولتی متمرکز به حساب می‌آمد... از این رو دولت نبوی به دور از مزاحمت و آسیب آنها مراحل شکل‌گیری و قدرتمند شدن را طی نمود و به مرحله‌ای رسید که یکی از مهمترین علل توسعه و ترویج اسلام در شبه جزیره و سایر نقاط جهان شد (محمدی، ۱۳۹۰: ۱۳۳). بنابراین، مدینه‌النبی از منظر سیاسی اولین پایگاه تشکیل حکومت اسلامی به دست پیامبر و در ادامه تشکیل خلافت اسلامی و از منظر فرهنگی و دینی مکان نضج و گسترش اسلام و همین‌طور مدفن پیامبر بزرگ اسلام (ص) می‌باشد و این دو مؤلفه تأثیر بسیار زیادی در اعتبار بخشیدن به این شهر به عنوان مرجعی برای مسلمانان و تبعیت از آن دارد.

۱-۴ زبان عربی

این زبان در ذات خود قدرت و جذابیتی مبتنی بر جذب و پذیرش در نزد مسلمانان دارد و عربستان سعودی به عنوان مهد نزول قرآن کریم و ترویج زبان عربی از آن به عنوان یکی از منابع ارزشی- فرهنگی قدرت نرم خود برای نفوذ و تأثیرگذاری بر جوامع اسلامی استفاده می‌کند. در ماده ۲۹ قانون اساسی عربستان سعودی، حکومت موظف شده است که «از علم، فرهنگ و ادب پاسداری، پژوهش علمی را ترویج، از میراث اسلامی و عربی پشتیبانی و در راستای تمدن عربی، اسلامی و انسانی مشارکت نماید» (دفتر توافقات بین‌المللی، ترجمه نورانی، ۱۳۸۱: ۱۶-۱۵) که این همه از طریق حفظ و گسترش و ترویج زبان عربی به دست می‌آید. این زبان، یکی از شش زبان رسمی سازمان ملل متحد بوده و در ۲۲ کشور جهان زنده بوده و جریان دارد. این زبان بخش مهمی از هویت ملی عربستان سعودی و جهان عرب را تشکیل داده و کشورهای عربی که معمولاً از خود به عنوان بخشی از امت عربی یاد می‌کنند،

زبان عربی را به عنوان فصل مشترک تفاهم و همگرایی در برابر جهان غیر عرب می‌دانند و در تقویت و گسترش آن از هیچ اقدامی فروگذاری نمی‌کنند. بنابراین، خاندان آل سعود قدرت تأثیرگذاری بیشتری بر افکار عمومی کشورهای عربی زبان دارند (کوهکن و نزاکی، ۱۳۹۳: ۲۲۷). عربستان سعودی از طریق زبان عربی به گسترش نفوذ و اشاعه اندیشه‌های مبتنی بر اسلام مورد نظر خود یعنی وهابیت دست زده و در هر جایی که عرب زبانی وجود داشته باشد، عربستان از این زبان همچون پلی برای ارتباط و تبلیغ آیین وهابیت استفاده نموده و دیگران را به سوی اهداف خود جذب می‌کند.

۵-۱- توریسم^۱ و گردشگری اسلامی

امروزه صنعت گردشگری به عنوان یکی از منابع مهم قدرت نرم کشورها در ترویج و اشاعه جذابیت‌های مادی و معنوی خود برای جذب دیگر ملت‌های جهان به شمار می‌رود. عربستان سعودی به واسطه غنای اسلامی و اماکن مقدس مسلمانان به عنوان یک کشور دارای قدرت نرم گردشگری مذهبی شناخته می‌شود. عربستان با وجود درآمد اقتصادی بالا از طریق نفت، به دلیل وجود مکع و مدینه در صدد توسعه روز به روز صنعت جهانگردی و توریسم خود برای زائران است تا با ورود حجاج از مناطق مختلف جهان فرهنگ خود را اشاعه داده و به اهداف خود در سیاست خارجی دست یابد (کوهکن و نزاکی، ۱۳۹۳: ۲۲۳). این کشور در سال ۲۰۱۳، از محل صنعت گردشگری ۷۶ میلیارد دلار درآمد کسب کرد. در این سال تنها بخش گردشگری داخلی عربستان شامل حجاج و گردشگران مناطق تاریخی و توریستی نزدیک به ۴۸ میلیارد دلار سودآوری داشتند و تعداد کل سفرهای گردشگران خارجی عربستان ۱۳ میلیون سفر گزارشی شده است. (پایگاه اینترنتی انتخاب، ۱۳۹۳/۱/۲۱). بنابراین، دوام و توسعه صنعت گردشگری از منظر عربستان سعودی راهبردی مهم در حوزه قدرت نرم برای ارتقای جایگاه خود در نزد افکار عمومی مسلمانان جهان بوده و با سرمایه‌گذاری بر روی آن در حقیقت به تولید جذابیت و ارتقای قدرت نرم خود می‌پردازد.

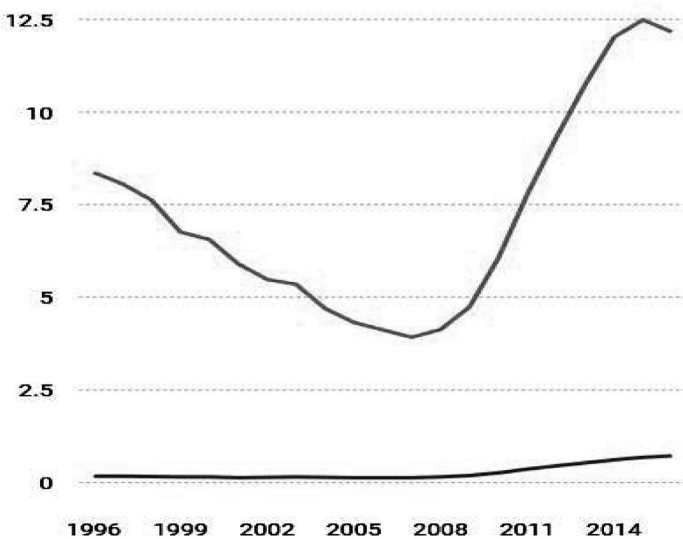
۶-۱- سابقه علمی و آموزشی

در دهه‌های اخیر و پیرو رشد چشمگیر گفتمان علمی و آموزشی در برخی از کشورهای منطقه خاورمیانه مانند ایران و ترکیه، توجه عربستان سعودی به مقوله آموزش و تبادلات

1. Tourism

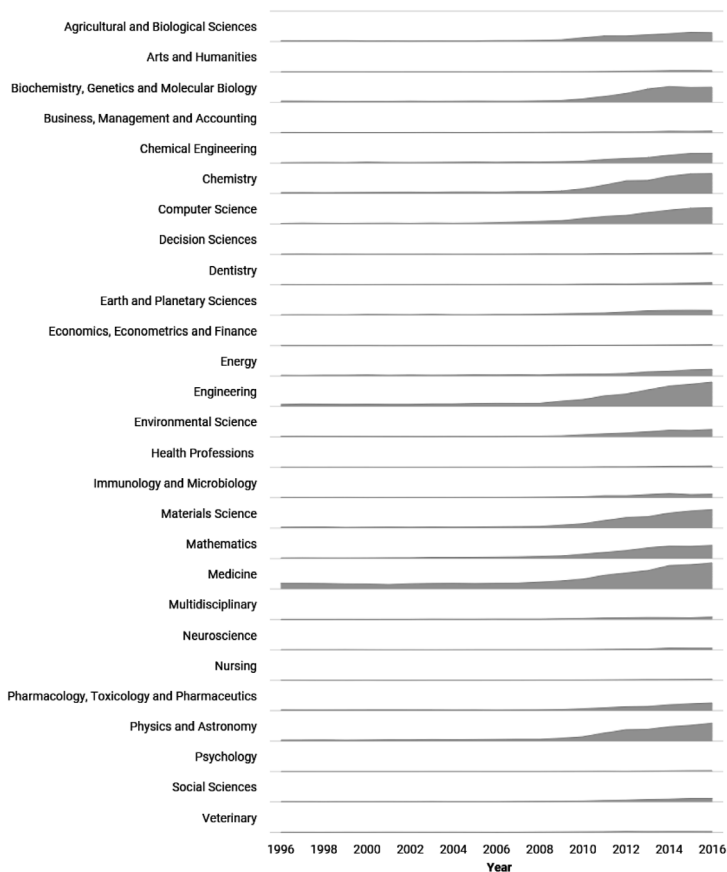

علمی و آموزشی رشد داشته است. در واقع هدف این کشور از گسترش و حمایت از فعالیت‌های علمی و آموزشی، ضمن نشان دادن هویت و چهره‌ای موجه و فرهنگی از خود در محیط بین‌المللی، تقویت فرایندهای تولید جذابیت، اقناع سازی و ارتباطات عمومی مبتنی بر کسب و توسعه آموزش می‌باشد که در اندیشه و گفتمان مبتنی بر قدرت نرم جوزف نای جایگاهی مهم دارند. بنابراین، راهبرد عربستان در حوزه آموزشی و علمی ارتقاء جایگاه هویتی خود در محیط بین‌المللی و کسب اعتبار و جایگاهی ممتاز در گفتمان علمی و آموزشی برای خود است. بر اساس جدیدترین آمار پایگاه اینترنتی اسکوپوس^۱ (۲۰۱۶-۱۹۹۶) هم اکنون عربستان سعودی در رده ۵ منطقه خاورمیانه پس از کشورهای ترکیه، ایران، رژیم اسرائیل و مصر قرار دارد و در سطح بین‌المللی جایگاه ۴۴ را به خود اختصاص داده است (پایگاه اینترنتی اسکوپوس، ۱۳۹۶/۶/۶). پایگاه اینترنتی سایماگو^۲ رشد علمی عربستان سعودی در منطقه خاورمیانه و سطح بین‌المللی را به صورت داده‌های زیر عرضه کرده است:

نگاره شماره (۱) - سهم عربستان از تولیدات علمی در منطقه و جهان
(پایگاه اینترنتی سایماگو، ۱۳۹۶/۶/۶)

1. scopus
2. scimago

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای سبای جهان اسلام

۴۰

سال هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷

نگاره شماره (۲) - رشد علمی عربستان در حوزه های تخصصی

(پایگاه اینترنتی سایماگو، ۱۳۹۶/۶/۶)

بررسی تحلیلی داده‌های مذکور رشد علمی عربستان سعودی به خصوص از سال ۲۰۱۰ به این طرف را نشان می‌دهد که رشد این کشور سعودی و همراه با تغییرات اساسی بوده است. این عامل باعث توجه و رویکردی نوین به عربستان سعودی به عنوان یک کشور تأثیرگذار در خاورمیانه شده و چهره‌ای جذاب و علمی محور را از این کشور به نمایش می‌گذارد که در تقویت منابع قدرت نرم آن بسیار مهم و قابل توجه است. همچنین در جدیدترین فهرست رتبه‌بندی دانشگاه‌های جهان در پایگاه اینترنتی کیو اس^۱ هفت دانشگاه ملک فهد در رتبه ۱۷۳،

1. QS

پادشاهی سعودی در رتبه ۲۲۱، ملک عبدالعزيز در رتبه ۲۶۷، ملک خالد در رتبه ۴۸۰-۴۸۰، ام‌القری در رتبه ۶۰۰-۵۵۱، امام محمد بن سعود در رتبه ۸۰۰-۷۵۱ و ملک فیصل در رتبه ۸۰۰-۷۵۱ در بین دانشگاه‌های برتر قرار دارند که سه دانشگاه اول در صدر این رتبه‌بندی جای گرفته‌اند (پایگاه اینترنتی کیو اس، ۱۳۹۶/۶/۸). دانشگاه‌های برتر عربستان با برقراری ارتباطات گسترده علمی و دعوت به حضور اساتید دانشگاه‌های برتر جهان در آن کشور و شرکت در سمینارها و کنفرانس‌های علمی و همین‌طور اختصاص بودجه‌های هنگفت به طرح‌های علمی و تحقیقاتی مشترک توانسته‌اند جایگاه بسیار مناسبی در این رتبه‌بندی بدست آورند به‌طوری که برخ معتقدند مسئولان کشور عربستان امروز به استادان برتر علمی در آمریکا پیشنهاد داده‌اند تا نام این کشور را در مقاله خود ذکر و در مقابل آن پول دریافت کنند (سهراب پور، ۱۳۹۲/۱۲/۳). فعالیت‌های عربستان در حوزه علمی و آموزشی ضمن تقویت وجهه فرهنگی، آموزشی و علمی این کشور در منطقه و محیط بین‌المللی و افزایش قدرت نرم آن، باعث ایجاد کانالی برای تبلیغ اندیشه‌های سیاسی مبتنی بر اسلام و هابیت و جذب مسلمانان اهل سنت به سوی خود و در نتیجه تقویت جایگاه این کشور در سطح منطقه و جهان اسلام شده است.

۲- ارزش‌های سیاسی

محصول گفتمان سیاسی حاکم بر نظام عربستان سعودی، ارزش‌هایی است که در رفتار و عمل این کشور در حوزه امر سیاسی نمود پیدا می‌کند. این ارزش‌ها که مبنای تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری و عمل در روابط بین‌الملل قرار می‌گیرند برآمده از ارکان هویتی این کشور یعنی اسلام و عربیت بوده و تحت عنوان ارزش‌های سیاسی شناخته می‌شوند. عربستان سعودی بیش از هر چیز با اسلام شناخته می‌شود و در حقیقت اسلام تعریف‌کننده نقش عربستان در جهان است (گریگوری، ۱۳۹۰: ۳۶۰). مفاهیمی همچون ام‌القری، وهابیت، عربیت، خادم‌الحرمین الشریفین و شیعه ستیزی از ارزش‌های سیاسی مورد حمایت نظام سیاسی عربستان می‌باشند.

۲-۱ ام‌القری

این دکترین مبتنی بر نگاهی فرهنگی و دینی به مفهوم امت بوده و از این منظر حفاظت

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های پای جهان اسلام

۴۲

سال هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷

از دارالاسلام که همان ام‌القری می‌باشد در برابر دارالکفر امری لازم و دارای اولویت است. بنابراین این مفهوم دارای بار ایدئولوژیکی مبتنی بر شکل‌گیری امت واحده حول محور ام‌القرای جهان اسلام می‌باشد. مکه مکرمه، مدینه منوره، کعبه، مزار پیامبر بزرگ اسلام (ص)، پرده‌داری خانه خدا، مدیریت و برنامه‌ریزی سالانه برای برگزاری مراسم حج و پذیرایی از زائران بیت الله الحرام ارزش‌هایی هستند که عربستان از آنها برای تقویت جایگاه خود در جهان اسلام و اثبات ام‌القرای خود استفاده می‌کند. این ارزش‌ها پیوند تنگاتنگی با مشروعیت سیاسی این کشور در داخل و در بین کشورهای جهان اسلام دارند. عربستان سعودی در این رابطه کمک‌های اقتصادی قابل توجهی را به کشورهای مسلمان - که البته همسو با سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی عربستان و همین‌طور اسلام وهابیت باشند - می‌نماید و آن را بخشی از وظیفه ام‌القرای خود در قبال جهان اسلام می‌داند. در حقیقت ارائه کمک‌های مالی، سازمانی و پروژه‌ای برای ارتقاء و شکوفایی اسلام در مناطق فقیر جهان اسلام که از سال ۱۹۷۰ تا کنون مبلغی بین ۷۰ تا ۹۰ میلیارد دلار برآورد می‌شود (دایمن^۱، ۲۰۱۵: ۸)، از اهداف اصلی عربستان در راستای اثبات گفتمان ام‌القرای و رهبری جهان اسلام از سوی خود می‌باشد. این گونه برنامه‌های تبلیغی، به حاکمان سعودی این امکان را می‌دهد تا در راستای جلب نظر مسلمانان و نیل به نقش رهبری جهان عرب موفق‌تر عمل کنند (متقی، ۱۳۹۳: ۱۴۹). برای عربستان مفهوم ام‌القرای جهان اسلام کارکردی دو گانه دارد. از یک طرف به عنوان ام‌القراسعی در رهبری، دخالت و جهت‌دهی سیاست و حکومت در کشورهای اسلامی برای رسیدن به اهداف منطقه‌ای و بین‌المللی داشته و از طرف دیگر با کمک‌های مادی و اقتصادی به این کشورها و وابسته کردن آنها به خود در جهت حفظ و ادامه سلطه خاندان سعودی بر اماکن مقدس جهان اسلام دارد.

۲-۲ وهابیت

در بحث‌هایی که پیرامون ثبات نظام سلطنتی سعودی مطرح شده، اغلب پای اسلام هم در میان بوده است (بلیگ^۲، ۱۹۸۵: ۳۷). در واقع، اتکای قدرت سیاسی و ایدئولوژیک عربستان بر گفتمان اسلام وهابی بر کسی پوشیده نیست. اسلام مورد نظر علمای وهابی در فرایند ملت‌سازی کارگشا بوده و به خانواده سلطنتی آل سعود مشروعیت بخشیده است (رشید،

1. Diemen

2. Bligh, Alexander

۲۰۰۶: ۲۱). ایجاد دولت آل سعود با اتحاد سیاسی و مذهبی بین محمد ابن عبد الوهاب و محمد بن سعود موجب به وجود آمدن یک دولت مطلقه پادشاهی در شبه جزیره عربستان شده است. بر مبنای این اتحاد محمد بن سعود متعهد به حمایت از آئین عبد الوهاب و تلاش در ترویج آن و در مقابل عبدالوهاب نیز متعهد به حمایت از خاندان آل سعود برای کسب قدرت سیاسی - نظامی در منطقه حجاز شد. ابن سعود آموزه‌های محمد بن عبدالوهاب را مذهب رسمی دولت کرد. این نخستین گام در راستای ایجاد هویت سعودی بر پایه اسلام وهابی بود (استنسلی^۱، ۱۳۹۲: ۲۵). وهابیسم ابزاری قدرتمند برای آل سعود در جهت گسترش نفوذ خود در جهان اسلام و تبدیل کردن آن به عنوان یک منبع قدرت نرم می‌باشد. این دو گروه (آل سعود و وهابی‌ها)، روند اعمال قدرت خود را در جامعه در چارچوب رابطه سودمند مشترک به پیش می‌برند، به این ترتیب که علمای وهابی مشروعیت دینی سران حکومت را تأیید می‌کنند و سران حکومت نیز با حمایت کامل از اقتدار وهابی‌ها، به اداره جامعه می‌پردازند (ابراهیمی، ۱۳۹۴: ۱۴۸). عربستان سعودی در تلاش است با توسعه و گسترش اندیشه وهابیت ضمن نظم‌دهی به سیاست‌های داخلی و منطقه جهان اسلام مدلی از اسلام سازگار با غرب را به دنیا معرفی کند. اسلامی که می‌تواند در همزیستی کامل با سیاست‌های سلطه‌گرانه غرب کنار آمده و دیدگاه‌های غرب در حوزه‌های مختلف سیاسی و فرهنگی را با اهداف خود مناسب‌سازی کند. عربستان با استفاده ابزاری از دو نماد اسلام و اقتصاد رانتی به صورت مؤثر اندیشه‌های وهابیت را در جهان اسلام بسط داده و نفوذ خود را بدینوسیله توسعه بخشیده است. اعطای کمک‌های اقتصادی، مالی، بهداشتی، فرهنگی، ساخت، توسعه و تجهیز مدارس و مساجد برای مسلمانان فقیر کشورهای مختلف به وسیله ثروت بادآورده حاصل از فروش نفت و درآمد سالانه حاصل از رونق گردشگری مذهبی به این امر کمک شایانی کرده است.

۲-۳ امت واحد عربی - اسلامی

یکی از اهداف استراتژیک عربستان سعودی بهره‌برداری از احساسات عربی - اسلامی اعراب به نفع خود و در راستای افزایش نفوذ و منابع قدرت نرم خود است. بر اساس ماده ۲۵ قانون اساسی این کشور دولت وظیف دارد در جهت دست یابی به امال امت عرب و اسلام

1. Stenslie, Stig

برای همبستگی و وحدت کلمه و تقویت روابط با کشورهای دوست تلاش نماید (منصوری مقدم، ۱۳۹۲: ۸۹). عربستان سعی می‌کند مفهوم امت واحده اسلام را به امت واحده عربی پیوند زده و معنایی متفاوت از آنچه در اسلام از آن وجود دارد به دست دهد. عربستان سعودی با وجود هواداری از یکپارچگی و همدلی اعراب، منتقد پان عربیسم سکولاریستی ناصر بوده و ناسیونالیسم منهای اسلام را تفکری تحریفی اعلام کرده اند (شیخ، ۲۰۰۳: ۳۵). از نظر عربستان امت اسلامی شامل امت عربی بوده که در راستای منافع امت اسلامی از عربستان و سیاست‌های آن پیروی می‌کنند. دولت عربستان مروج ایده امت واحده اسلامی بوده و در این چارچوب ضمن حمایت از برخی جنبش‌های اسلامی به خصوص فرقه‌های سلفی، قرائت‌های مغایر با وحدت اسلامی را مورد چالش قرار داده است. عربستان سعودی تا به حال حرکت‌های اسلامی مختلفی را از افغانستان گرفته تا بوسنی، فلسطین، و چین تحت حمایت قرار داده است (قنبرلو، ۱۳۹۰: ۲۵). در واقع عربستان به دنبال ایجاد یک نظم مبتنی بر قدرت هژمونیک برتر در جهان اسلام با بهره‌گیری از مؤلفه امت واحده عربی - اسلامی می‌باشد و در این راستا هزینه‌های مادی و معنوی فراوانی را متحمل شده است.

۲-۴ خادم الحرمين الشريفین

افتخار سرپرستی و در اختیار گرفتن عنوان خادمی حرمین شریفین مکه و مدینه و برنامه ریزی و برگزاری مناسک حج و پذیرایی از مسلمانانی که در ایام حج تمتع و عمره میهمان سرزمین وحی هستند، از جمله افتخارات آل سعود محسوب می‌شود. در واقع اشاره به خادم حرمین شریفین بودن، بر نوعی محور بودن در جهان اسلام دلالت دارد (غریاق زندگی، ۱۳۹۵: ۱۰۶). این محوریت مبنایی برای تولید مشروعیت و ایجاد جذابیت‌های معنوی و جلب توجه جهان اسلام به خود و اجرای سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در پرتو قدرت نرم برآمده از این نوع مشروعیت و جذابیت می‌باشد. از نظر آنها، خادم الحرمين الشريفین به دلیل مکان و وزانتش حق خود می‌داند که در کلیه امور جهان اسلام دخالت کند (کوهکن و نزاکی، ۱۳۹۳: ۲۲۱). در حقیقت نوعی پیوند نامرئی اما بسیار قدرتمند بین بقا و تأمین منافع آل سعود و باقی ماندن حرمین شریفین وجود دارد. عربستان با ایجاد و تقویت هژمونی فرهنگی - اسلامی مورد نظر خود که متکی به منابع مادی و فرهنگی اسلامی موجود در آن کشور می‌باشد، سعی

در باز تولید اندیشه محور گرایی در فرماندهی و راهبری سیاست‌های خود با تعمیم آن به جهان اسلام را دارد.

۳- سیاست خارجی

اسلام، نفت و امنیت سه پایه اصلی مشروعیت ساز سیاست خارجی عربستان سعودی را تشکیل می‌دهند. این سه عنصر به صورت گفتمان‌های حمایت گر در راستای ایجاد استراتژی‌های منطقه‌ای و بین‌المللی عربستان و افزایش قدرت نرم این کشور نقش مهمی را ایفا می‌نمایند. عربستان دوست دارد که همواره به عنوان ام‌القرای جهان اسلام که توانایی همزیستی با غرب را دارد شناخته شده و سیاست خارجی خود را هم همواره در این راستا پایه ریزی می‌کند. همچنین باید توجه داشت که سیاست خارجی دولت عربستان سعودی به شدت تحت تأثیر تحولات و جریان‌ات منطقه‌ای و گهگاه بین‌المللی بوده است که امنیت عربستان سعودی را تهدید کرده‌اند (عطایی و منصوری مقدم، ۱۳۹۲: ۱۳۷). این موضوع را می‌توان به وضوح در رویدادهایی مانند پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بیداری اسلامی، توافقنامه برجام و قدرت یابی شیعیان در عراق را که منجر به شکل‌گیری رفتارهای پرخاش جویانه و نگاه جدی‌تر به قدرت‌های فرامنطقه‌ای در سیاست خارجی عربستان سعودی بود مشاهده نمود. عربستان هیچ ریسکی را در هیچ حوزه‌ای که امنیت ملی‌اش را مورد تهدید قرار دهد نمی‌پذیرد. بنابراین، دیگر مؤلفه‌ها تابعی از عنصر مهم امنیت خاندان آل سعود می‌باشد. سیاست خارجی این کشور به واسطه تغذیه از منابع هویتی عربستان همچون اسلام و سلفی‌گرایی از مشروعیت داخلی و منطقه‌ای به خصوص در میان کشورهای عرب منطقه برخوردار است.

۳-۱ دیپلماسی عمومی

عربستان سعودی در استفاده از روش‌های برقراری ارتباط با ملت‌های مسلمان منطقه به خصوص اهل سنت و توسعه سیاست خارجی خود، عمدتاً از منابع قدرت نرم و به خصوص دیپلماسی عمومی فعال استفاده می‌کند. آماده بودن بسترهای اصلی دیپلماسی عمومی در سطح منطقه یعنی گستردگی و محوریت زبان عربی، ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی عربیت و ایدئولوژی اسلام سلفی در بین اهل سنت، عربستان را در این زمینه بیش از پیش یاری کرده است. در سال‌های اخیر، علاوه بر جهت‌گیری‌های اصلاحی داخلی، تقابل دولت عربستان

با مسئله اسلام‌گرایی افراطی و تروریسم باعث شده این کشور به عنوان یکی از کانون‌های مقابله با رادیکالیسم و تروریسم معرفی شود و جایگاه آن در میان اقشار میانه رو جهان اسلام بهبود یابد (رباسا، ۲۰۱۰: ۵۶-۷۷). دیپلماسی عمومی در عین حال که سهل و ممتنع به نظر می‌رسد امری پیچیده و هزینه‌بر است (قنبرلو، ۱۳۹۰: ۲۵). هر چه یک کشور از پشتوانه مالی باثبات و قدرتمندی برخوردار باشد می‌تواند بدون دغدغه فکری تأمین منابع بر روی روش‌ها و اهداف به کارگیری دیپلماسی خود متمرکز شود. عربستان سعودی از این مشکل مبرا بوده و دغدغه هزینه‌های دیپلماسی را با این منابع سرشار نفتی حل می‌کند. بنیه مالی قوی این کشور باعث شده فعالیت‌های دیپلماتیکش از پشتیبانی مالی مناسبی برخوردار شده و توان تأثیرگذاری بیشتری داشته باشد.

۳-۱-۱ حج

حج، مهمترین، قدرتمندترین و آسان‌ترین شیوه تبلیغ و کار فرهنگی در جهان اسلام و میان امت مسلمان است. حج به واسطه جایگاه بزرگی که در اندیشه اسلامی برخوردار است همه قلوب طوایف مختلف اسلامی را به سوی خود می‌خواند. عربستان سعودی با تبلیغات فراوانی که در موسم حج انجام می‌دهد عملاً فرایندهای سیاست خارجی خود را در قالب ارزش‌های نرم مناسک حج به صورت مستقیم با مسلمانان در میان می‌گذارد و پایگاه مشروعیت خود در جهان اسلام را هر ساله مستحکم می‌کند. توزیع انواع کتب، مجلات و قرآن کریم در بین حجاج و برگزاری کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی و تأمین حد اکثری سطح رفاهی در بین آنها و توزیع نذورات و همچنین توزیع رایگان بلیط‌های حج در بین شیوخ و علماء وابسته به خود و مقامات دولتی کشورهای مسلمان (عرب احمدی، ۱۳۹۱: ۱۰۶) در راستای برقراری ارتباط بین مسلمین میهمان عربستان بوده و در نهایت از این طریق بر بسیاری از مشکلات داخلی و خارجی خود سرپوش می‌گذارد. عربستان در این راستا خود را با قدرت عظیم معنوی حج معرفی و تبلیغ می‌کند و دیگر مسلمین را به حمایت از خود در برابر دشمنان اسلام فرا می‌خواند و از این طریق سیاست خارجی خود را در سطحی وسیع و گسترده که همان جغرافیای ایدئولوژیک فریضه معنوی حج می‌باشد به مرحله اجرا در آورده و از این طریق مشروعیت جهان اسلام را به مشروعیت و پایداری خود پیوند می‌زند.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعه ترانس عالم الاسلامی
فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۴۶

سال هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷

۳-۱-۲ سازمان رابطه العالم الاسلامی

سازمان رابطه العالم الاسلامی، یک سازمان بین‌المللی گسترده و فراگیر در جهان اسلام و ابزاری قدرتمند در حوزه دیپلماسی عمومی و قدرت نرم عربستان سعودی شناخته می‌شود. این سازمان به مثابه ابزاری کاربردی در راستای تبلیغ و القای مفاهیم ایدئولوژی وهابیت و همچنین اجرایی کردن اهداف سیاست خارجی و دیپلماسی عربستان سعودی در راستای توسعه نفوذ و استفاده نرم افزاری از عناصر قدرت نرم در جهان اسلام استفاده می‌شود. فعالیت این سازمان فرهنگی- تبلیغی بوده و هدف اصلی آن گفتمان سازی و یکپارچه سازی ایدئوژیک جهان اسلام بر مبنای اهداف سیاست خارجی عربستان و تبلیغ فرقه وهابیت است. این سازمان در سال ۱۹۶۲ تأسیس و مقر آن در شهر مکه قرار دارد (پایگاه اینترنتی سازمان، ۱۳۹۶/۸/۱۴). استقرار ستاد رابطه العالم الاسلامی در مکه به دو دلیل صورت پذیرفت. اول، به نظر می‌رسد قداست و احترام این مکان به واسطه حرمین شریفین، به احترام این سازمان نزد مسلمانان نیز می‌افزاید؛ دوم، دسترسی به مسلمانان در قالب حجاج و عمره گزاران) گردشگر مذهبی (آسان بوده و این سازمان می‌تواند تسهیلات زیادی در اختیار زائران قرار دهد (بشیر و سعادت پور، ۱۳۹۱: ۱۸۷). رابطه العالم الاسلامی که از حمایت‌ها همه جانبه دولت عربستان برخوردار است، از طریق برگزاری همایش‌های بین‌المللی و حضور در اجلاس‌های بین‌المللی جهان اسلام و نیز عضویت در سازمان‌های بین‌المللی فعالیت چشمگیری دارد (شیخ الاسلامی و سرادار، ۱۳۹۱: ۱۱۸). برخی از شوراهای و هیأت‌های این سازمان که در سرتاسر جهان اسلام در حال خدمات‌رسانی هستند شامل کنفرانس عمومی اسلامی، شورای عالی، شورای عالی جهانی مساجد، مجمع فقه اسلامی، سازمان جهانی کتاب و سنت، سازمان بین‌المللی دانش‌پژوهان مسلمان و سازمان بین‌المللی امداد اسلامی می‌باشد که نشان‌دهنده گستردگی و نفوذ خدماتی این سازمان در سطح جهان اسلام می‌باشد. همچنین این برخی از نشریه‌های این سازمان شامل مجله رابطه بالعلة العربیة، مجلات المجمع الفقهي الإسلامي، دراسات فی الشأن الإسلامي، نشرة الأقليات المسلمة، دوریات دعوة الحق و مجلات الإعجاز العلمی می‌باشد (پایگاه اینترنتی سازمان رابطه العالم الاسلامی، ۱۳۹۶/۸/۱۴). دفاتر سازمان رابطه العالم الاسلامی در ۳۵ نقطه دنیا دایر بوده و دارای کلیه تجهیزات و امکانات مدرن و پیشرفته و برخوردار از مصونیت‌های دیپلماتیک هستند و از سوی دولت‌های محلی به رسمیت شناخته

شده‌اند. از جمله مهمترین این دفاتر در لندن، نیویورک، پاریس، استرالیا، رم، مادرید، بروکسل، ژنو و برزیل قرار دارند (مطلبی، ۱۳۸۳: ۱۳۰).

۳-۱-۳ رسانه‌ها

۳-۱-۳-۱ شبکه‌های ماهواره‌ای

یکی دیگر از ابزارهای قدرتمند آل سعود در حوزه دیپلماسی عمومی رسانه‌های این کشور هستند. عربستان از آخرین روش‌ها و ابزارهای فنی و تکنولوژیکی و علم رسانه و ارتباطات در جهت استفاده از قدرت رسانه و تبلیغات برای مشروع‌سازی اهداف سیاست خارجی در بستر دیپلماسی عمومی و دیپلماسی رسانه‌ای استفاده می‌کند. اصولاً رژیم‌های عربی منطقه همواره در پی القای ایدئولوژی خویش به شهروندان خود و مخاطبان‌شان در دیگر نقاط جهان‌اند. وجه همسانی این ایدئولوژی‌ها با درجاتی از اختلاف، پان عربیسم، اسلام‌گرایی و مشروع‌نمایی ساختارهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است که رسانه‌های گروهی در این زمینه نقش اساسی دارند (میردهقان و شوکتی مقرب، ۱۳۹۲: ۱۵۳). عربستان با سهام نفتی غنی و باورناپذیری که دارد، این مزیت را داراست که کانال‌های سرمایه‌داران سعودی را جذاب‌تر از دیگر کانال‌های بنمایاند و با این کار ذهن مخاطب عرب خود را جذب نماید (یوشی^۱، ۲۰۱۲: ۵۶-۵۷). به طوری که تشکیلات عربستان در طول دو دهه گذشته از بیشترین امکانات خود برای تحت تأثیر قرار دادن ذهن و رسانه منطقه استفاده کرده است (کچران^۲، ۲۰۰۷: ۱). رسانه در عربستان سعودی ابزاری با کارکردی ویژه برای بازتولید هژمونی رسانه‌ای و ایدئولژیک این کشور در جهان اسلام و در مقابل کشورهای دیگری همچون قطر می‌باشد. ارتباطات گسترده رسانه‌های عربستان با گروه‌های خبری غرب ضمن تجهیز آنها به جدیدترین فنون و تکنولوژی‌های روز در حوزه خبری و ارتباطات، ابعاد نفوذ و تأثیرگذاری آنها به ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل کرده است.

۳-۱-۳-۲ گروه رسانه‌ای ام. بی. سی^۳

در اولین اقدام گروه رسانه‌ای ام.بی.سی در سال ۱۹۹۱ توسط تاجر سعودی ولید بن ابراهیم آل ابراهیم راه‌اندازی شد. یکی از خواهران ولید ابراهیم از همسران ملک فهد، پادشاه

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

۴۸

سال هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷

1. Yushi
2. Cochrane
3. MBC (Middle East Broadcasting Company)

وقت سعودی بود و این گروه مستقیماً به ملک فهد متصل بود و اولین شبکه ماهواره‌ای رایگان (ظاهراً) غیر دولتی در جهان عرب به شمار می‌آمد که دفتر مرکزی آن در لندن قرار داشت و در سال ۲۰۰۲ به دبی منتقل شد. این گروه ۱۰ شبکه ماهواره‌ای و دو رادیو در اختیار دارد. بیشتر این شبکه‌ها به پخش سرگرمی‌ها و سریال‌ها و فیلم‌های سینمایی هالیوودی و بالیوودی و ترکی اختصاص دارند. یکی از این شبکه‌ها به اسم ام.بی.سی پرشیا فعالیت ۲۴ ساعته به زبان فارسی دارد. گفته می‌شود هم‌اکنون ۵۰ درصد از سهام این شبکه در اختیار عبدالعزیز بن فهد (پسر محبوب ملک فهد) قرار دارد که خواهرزاده ولید بن ابراهیم نیز است. مجموعه این شبکه‌ها ۱۵۰ میلیون مخاطب در جهان عرب دارد. (تنها دخت اطاقوری، ۱۳۹۵)

۳-۱-۳ شبکه العربیه

این شبکه در سال ۲۰۰۳ و به منظور مقابله با الجزیره قطر با گرایش پان‌عربی از سوی گروه رسانه‌ای ام.بی.سی راه‌اندازی شد. این شبکه خبری و سایت هم‌اکنون تأثیر زیادی بر شبکه رسانه‌های منطقه دارد. سرمایه اولیه این شبکه در سال ۲۰۰۳، سیصد میلیون دلار بوده که بخشی از آن توسط گروه حریری در لبنان تأمین شده بود. شبکه العربیه در سال ۲۰۱۲ شبکه الحدث را نیز راه‌اندازی کرد که به طور گسترده به اخبار سیاسی متمرکز است. این دو شبکه امروز از قوی‌ترین بازوهای سیاست خارجی عربستان هستند. (تنها دخت اطاقوری، ۱۳۹۵). نظر سنجی‌های دانشگاه مریلند و زاگی نشان می‌دهد که با وجود اینکه الجزیره متداول‌ترین کانال خبری در چندین کشور عربی است، اما کانال‌هایی مانند ام.بی.سی، العربیه و ال.بی.سی ست، که همگی زیر نظر سرمایه داران سعودی‌اند، میان عرب‌ها بیشتر اقبال دارند (میردهقان و شوکتی مقرب، ۱۳۹۲: ۱۶۶). برخی العربیه را ابزاری در برانگیختن فتنه میان شیعیان و سنی‌ها می‌دانند که با اشغال عراق، تقسیمات فرقه‌ای لبنان و میان عربستان سعودی و متحدان غربی‌اش برای رویارویی با تأثیر روز افزون ایران و آنچه برخی سیاستمداران و صاحب نظران هلال شیعی می‌نامند شدت می‌یابد (کچران، ۲۰۰۷: ۱۰).

۳-۱-۴ شبکه‌ای. آر. تی^۱

این شبکه در سال ۱۹۹۳ توسط صالح عبدالله کامل - میلیاردر و بانکدار مشهور سعودی - راه‌اندازی شد. این گروه که تعداد شبکه‌های آن به ۱۶ عدد هم رسید، امروزه در حاشیه قرار

1. ART (Arab Radio and Television Network)

گرفته و حدود ۵ شبکه ماهواره‌ای دارد. (تنها دخت اطاقوری، ۱۳۹۵)

۳-۱-۳-۵ شرکت روتانا

این شرکت در سال ۲۰۰۰ توسط یکی از شاهزاده‌های سعودی که بعدها به رابرت مرداک جهان عرب مشهور شد، وارد بازی می‌شود. ولید بن طلال- که بر اساس مجله فوربس ۳۴امین فرد ثروتمند دنیا است- در این سال شرکت روتانا را از صالح بن کامل خرید. شرکت روتانا در حال حاضر بزرگترین شرکت رسانه‌ای جهان عرب است و به تنهایی یک امپراطوری کامل رسانه‌ای است. این شرکت ۶ کانال پخش موسیقی، ۱۴ شبکه ماهواره‌ای، چندین مجله و استودیو تولید فیلم را در اختیار دارد. بن طلال در بسیاری از رسانه‌های دیگر نیز سهام دارد. این رسانه‌ها عبارت‌اند از: روزنامه النهار، روزنامه الدیار، شرکت ال.بی.سی.آی و رسانه‌های غیر عربی مثل فاکس نیوز، شرکت خبری رابرت مرداک (۵/۴۶ درصد)، تویتر و.... می‌باشد (تنها دخت اطاقوری، ۱۳۹۵).

۳-۱-۳-۶ شبکه الاخباریه

شبکه «الاخباریه» در ۱۱ ژانویه ۲۰۰۴ از شهر «الریاض» به عنوان شبکه تخصصی خبری در زمینه اخبار و برنامه‌های سیاسی راه اندازی گردید. هدف شبکه «الاخباریه» که در اختیار دولت می‌باشد؛ تعدیل چهره عربستان سعودی به ویژه نقش زنان در آن است. وزیر ارتباطات سعودی در رابطه با اهداف این شبکه می‌گوید: «شبکه خبری سعودی با توجه به صداقت خبری و پخش سریع اخبار بر روی اخبار محلی و بین‌المللی تاکید خواهد کرد.» در مورد پوشش اخبار و خبرنگاران مرتبط با شبکه، مدیر شبکه «الاخباریه» می‌گوید: «الاخباریه» حدود ۴۵ خبرنگار در داخل و خارج سعودی دارد. وی تأکید کرد که علی‌رغم این که این شبکه عمدتاً برای سعودی و جهان عرب پخش می‌شود ولی امیدوار است که در صورت تبدیل شدن به شبکه شبانه روزی برنامه‌های زنده گفتگو با شخصیت‌های مهم آمریکا و اروپا انجام بدهد و برخی از برنامه‌های خود را به زبان انگلیسی پخش نماید (المشیخی، ترجمه بشیر، ۱۳۸۹).

۳-۱-۴ عضویت در مجامع و سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی

عربستان سعودی با عضویت و همکاری در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و نشان دادن خود به عنوان یک کشور متعهد و قابل اعتماد در روابط دیپلماتیک، سعی در اجرای اهداف بلند پروازانه خود در قالب ام‌القزایی جهان اسلام و شریک مطمئنی از جهان اسلام

اتحادیه مطابعات جهان اسلام
Islamic World Media Association
جمعية ترسانات الاعلام الاسلامی

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

برای غرب دارد. این کشور از این مجرای دیپلماتیک برای برقراری ارتباطات ملی و بین‌المللی و همین‌طور گسترش فضای دیپلماسی عمومی و نیل به اهداف سیاست خارجی در بستر قدرت نرم را دنبال می‌کند. در واقع، تحرک دیپلماتیک عربستان از زوایای مختلفی جریان دارد. این کشور با سیستم بین‌الملل موجود هماهنگ بوده و از همکاری قدرت‌های بزرگ برای پیشبرد دیپلماسی منطقه‌ای خویش بهره می‌گیرد (قنبرلو، ۱۳۹۰: ۲۵). آل سعود همواره از مزیت و جذابیت بهره‌مندی از مقدس‌ترین اماکن اسلامی و پول‌های حاصل از فروش نفت به عنوان ابزارهای ارتقای دیپلماسی خود استفاده کرده و عمدتاً کمک‌های مالی و اقتصادی زیادی را به سازمان‌ها و مجامع منطقه‌ای و بین‌المللی که در آن عضو هستند اعطا می‌کنند و از این طریق به دنبال کسب مطلوبیت و نیل به اهداف سیاست خارجی خود در قالب این سازمان‌ها می‌باشند.

۳-۱-۴ شورای همکاری خلیج فارس^۱

این سازمان که با عنوان «شورای همکاری دولت‌های عرب خلیج (فارس)» شناخته می‌شود، سازمانی منطقه‌ای و مبتنی بر همکاری و تقویت رویکردهای سیاسی، نظامی و اقتصادی بین شش کشور عضو و حاشیه‌ای خلیج فارس یعنی عربستان، بحرین، قطر، کویت، امارات و عمان می‌باشد که در سال ۱۹۸۱ میلادی تأسیس شد. مقر این شورا در ریاض پایتخت عربستان سعودی قرار دارد که این موضوع نشان‌دهنده قبول برتری عربستان بر دیگر کشورهای عضو می‌باشد. هر چند این شورا یک اتحادیه اقتصادی معرفی شده و آشکارا از روی بزار مشترک اروپا یا الگو هلیسینکی الگو برداری و بر اساس سیاست گام به گام برای ایجا همبستگی بر پایه نظریه کارکردگرایی اتخاذ شده است (درایسدل^۲ و بلیک^۳، ۱۳۶۹: ۳۵۱) ولی تشکیل این شورا بعد از تجاوز عراق به ایران در سال ۱۳۵۹، در حقیقت نشان‌دهنده اهداف تشکیل دهندگان آن در حمایت از رژیم صدام حسین برای از بین بردن انقلاب اسلامی ایران به واسطه نگرانی‌های ایدئولوژیک و امنیتی از ناحیه انقلاب اسلامی بوده است. عربستان سعودی همواره به عنوان قوی‌ترین عضو این شورا در صدد سوق دهی اهداف فردی خود در برابر اهداف جمعی شورا بوده و از این مسیر سیات خارجی خود را به بقیه اعضای

1. Gulf Cooperation Council
2. Drysdale, Alasdair
3. Gerald Henry Blake

شورا دیکته کرده است. اختلافات و درگیری‌های اخیر این کشور با عضو دیگر شورا یعنی قطر مبین اختلاف نظر عمیق اعضای شورا در نگاه به ترتیبات امنیتی و دیپلماسی منطقه‌ای در ارتباط با دیگر کشورهای منطقه از جمله جمهوری اسلامی ایران است. امروزه عربستان سعودی بخش مهمی از تلاش‌های خود در منطقه را از طریق ایجاد هماهنگی در این شورا برای اجرای ترتیبات سیاست خارجی خود شکل می‌دهد.

۳-۱-۴-۲ اتحادیه عرب^۱

اتحادیه عرب سازمانی بین‌المللی و منطقه‌ای متشکل کشورهای عرب بوده که بین کشورهای جنوب غرب آسیا و شمال و شمال شرقی آفریقا به وجود آمد. این اتحادیه با امضای توافقنامه‌ای در قاهره به وسیله کشورهای مصر، عراق، اردن، لبنان، سوریه و عربستان سعودی در ۲۲ مارس ۱۹۴۵ رسماً تأسیس شد و مقر اصلی آن در قاهره پایتخت مصر می‌باشد. اتحادیه عرب همانند سازمان‌های مشابه در جهان که اهدافشان در راستای منافع اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، ملی و مذهبی خود است، هدف اصلی آن مراقبت از جهان عرب از لحاظ اقتصادی و فرهنگی و پیدا کردن راه حل برای حل معضلات در داخل و خارج کشورهای عضو آن است (پایگاه اینترنتی اتحادیه عرب، ۱۳۹۶/۹/۷). عربستان سعودی همواره از اتحادیه عرب به عنوان ابزاری در راستای پیاده سازی اهداف سیاست خارجی خود در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی بوده است به طوری که تلاش‌های بی وقفه عربستان برای رهبری و ایجاد روند هژمونی در اتحادیه عرب که با فرایند تطمیع اقتصادی اعضاء و کمک مالی به اتحادیه همراه شده، همواره به عنوان حربه‌ای برای تهدید علیه اتحادیه از سوی این کشور مورد استفاده قرار گرفته است (مطهری، ۱۳۹۵: ۱۲۶) و عملاً سیاست‌هایی که در راستای اهداف خاندان آل سعود نباشد در این اتحادیه راه به جایی نمی‌برند.

ب- محدودیت های قدرت نرم عربستان سعودی

۱- حمایت از تروریسم، افراط گرایی مذهبی و شیعه ستیزی

هر چند عربستان سعودی از اسلام و ارزش‌های آن به عنوان منبع قدرت نرم خود استفاده می‌کند اما عملکرد این کشور در تحریف ارزش‌های حقیقی اسلام باعث کاهش نفوذ معنوی آن در بین جهان اسلام شده است. ره‌آورد تحریف اسلام از سوی این کشور گسترش

1. League of Arab States (Arab League)

اندیشه‌های افراطی و تشکیل گروه‌های تندرو در قلمرو جهان اسلام بوده که از حمایت‌های مادی و معنوی این کشور برخوردار می‌باشند. از جمله اقداماتی که پادشاهی سعودی برای پیش برد اهدافش در منطقه پیش بینی و عملی ساخت، گسترش تفکر افراطی سلفی است و رشد داعش بود که توانست در مناطق و کشورهایی که در راستای تفکر وهابی و خارج از سیاست آل سعود بودند مبارزه و ناامن بسازند (رستمی و دیگران، ۱۳۹۵: ۸۸). صدور فتوای قتل و تکفیر مخالفین آیین وهابیت و تشکیل گروه‌های تروریستی و استفاده از دانشجویان علوم دینی در مدارس این کشور و دیگر کشورهای اسلامی همچون افغانستان و پاکستان در راستای کادرسازی افراط جویانه برای مقابله با مخالفین این کشور در سطح منطقه و جهان اسلام می‌باشد. افراط‌گرایی به عنوان یک عامل هویتی، در تمام ارکان حاکمیتی عربستان نهاده شده است و تمام تصمیم‌گیری‌ها در این کشور مبتنی بر دیدگاه‌های خاندان آل سعود و علمای تندروی وهابی می‌باشد. دویچه وله در سال ۲۰۱۲ عربستان را بزرگترین حمایت کننده مالی تروریست‌ها در جهان معرفی کرده و وزارت خارجه آمریکا نیز طی گزارشی که در ویکی لیکس منتشر شد اعلام کرد سازمان‌های تروریستی از جمله القاعده از هیچ کشوری به اندازه عربستان پول دریافت نمی‌کنند (میرزایی و داوند، ۱۳۹۴: ۸۰). یکی از نمادهای بارز این اندیشه شیعه ستیزی این کشور است. عربستان سعودی با بهره برداری از اختلافات عقیدتی موجود بین شیعیان و اهل سنت به خصوص قرائت سلفی و وهابی، از این عامل به عنوان مؤلفه‌ای برای کسب حمایت اهل سنت و تضعیف شیعیان استفاده می‌کند. ستیز عربستان با شیعیان به دو صورت سخت و نرم انجام می‌گیرد. در نوع سخت شامل تحریک گروه‌های تکفیری و کشتار شیعیان در اقصی نقاط جهان به خصوص منطقه خاورمیانه و همین‌طور به شیوه‌های نرم یعنی تبلیغ وهابیت و تخریب عقاید شیعیان می‌باشد. این وضعیت هر چند طی دهه‌های گذشته با نوساناتی همراه بوده است ولی به لطف دلارهای بی‌دریغ نفتی عربستان تا کنون ادامه یافته است (عرب احمدی، ۱۳۹۱: ۱۰۳). همچنین شیعه ستیزی عربستان را باید از دو منظر ایدئولوژیک و سیاسی مورد بررسی قرار داد. از منظر ایدئولوژیک، عربستان با بهره‌گیری از اندیشه‌های حمایت‌گرانه وهابیت شیعیان را بدعت گذاران در دین رسول الله (ص) معرفی نموده که افکار و اعمال آنها تماماً باعث ایجاد شرک و بدعت در دین سلف بوده و باید با شدیدترین روش با آنها برخورد نمود. در این مسیر عدم تمکین شیعیان مصادف با

کفر و خرج از دین و حلیت خون و مال و ناموس آن‌ها می‌باشد. از منظر سیاسی سه رویداد مهم عربستان را به روی آوری برای تقویت شیعه ستیزی ترغیب کرد:

۱- وقوع انقلاب اسلامی ۱۹۷۹ که طی آن مسأله ایران به صورت چالش راهبردی نمادین و داخلی عربستان سعودی مطرح شد.

۲- تحولات داخلی ۲۰۰۳ عراق و قدرت گرفتن شیعیان در این کشور که عربستان را واداشت تا از افراط گرایی جهانی برای ضربه زدن به نفوذ ایران در منطقه استفاده کند.

۳- انقلاب های عربی (ابراهیمی، ۱۳۹۴: ۱۴۹).

عربستان معتقد است که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تشکیل دولت شیعه در این کشور، ایران در پی به هم زدن ترتیبات امنیتی و ایدئولوژیکی منطقه خاورمیانه بوده و در راستای صدور انقلاب اسلامی و برانگیختن مردم مسلمان کشورهای منطقه بر علیه نظام‌های سیاسی حاکم سنی، به وسیله کمک های اقتصادی و نظامی به گروه‌های معترض شبه نظامی کشورهای این منطقه می‌باشد. بر همین اساس شیعه ستیزی در دستور کار این کشور برای محدودیت فعالیت‌های ایران به عنوان یک اصل مسلم در سیاست خارجی مطرح می‌باشد. همچنین عربستان با حمله به یمن بدون کسب مجوز از سازمان ملل و قتل عام کودکان و غیر نظامیان این کشور که همواره با محکومیت‌های جهانی همراه بوده است همچنان به افراط‌گرایی کور خود ادامه می‌دهد. کمک در تجاوز به سوریه و عراق هم از این دست می‌باشد. پیروزی اخیر حزب الله لبنان در انتخابات پارلمانی لبنان علیرغم حمایت عربستان از گروه‌های مخالف حزب الله شکست تلخ دیگری برای این کشور و نشان‌دهنده کم شدن نفوذش در بین مردم لبنان است. اکنون عربستان همه سرمایه گذاری‌های خود در لبنان، عراق، سوریه و یمن را از دست رفته می‌بیند.

۲- ضعف دموکراسی و حقوق بشری

در حالی که امروزه اندیشه های مردمسالاری و دموکراسی در تمام حکومت های دنیا پذیرفته شده است، صحبت و حتی تفکر درباره نقد حکومت و شراکت در ایجاد آن در این کشور همراه با مجازات هایی همچون محدودیت سفر، حبس و تبعید می‌باشد (استنسلی، ۱۶۹: ۲۰۱۳-۱۶۸). عربستان سعودی یک حکومت با سیستم پادشاهی مطلقه می‌باشد. در این کشور حکومت فقط در خاندان آل سعود خلاصه می شود و مردم هیچ نقشی

در تعیین حاکمان خود ندارند (Human Rights Watch, 2008-2007). خبری از حزب یا گروه سیاسی، پارلمان و جامعه مدنی نیست. از منظر قدرت نرم این یک نقیصه بزرگ به شمار می‌آید چرا که قدرت در جامعه عربستان در دستان یک خاندان می‌باشد که آنرا با هیچ کس شریک نمی‌شوند. مهمترین موارد نقض حقوق بشر در عربستان شامل مجازات اعدام، نظام حقوقی و محاکمه‌های ناعادلانه، وضعیت نامطلوب کارگران مهاجر، ممنوعیت آزادی بیان و عقیده، ممنوعیت آزادی مطبوعات، ممنوعیت آزادی اقلیت‌ها و تبعیض علیه زنان می‌باشد.

بنابراین حقوق اولیه انسان‌ها در عربستان که همان حق تعیین سرنوشت و آزادی بیان است نادیده گرفته شده و گروه‌های مذهبی و قومی دیگر نیز مانند شیعیان شدیداً تحت فشار و کنترل دولت می‌باشند. تا همین چند ماه پیش زنان در این کشور حق رانندگی نداشتند و سینمایی برای تماشای فیلم وجود نداشت و هیچ ملودی از موسیقی شنیده نمی‌شد. اقدامات اخیر بن سلمان در رفع این محدودیت‌ها به جای آنکه بیانگر تغییر فضای سیاسی و اعطای آزادی‌های مدنی به مردم باشد، چتری است برای سرپوش گذاشتن به شکست سیاست‌های منطقه‌ای این کشور. اتحادیه اروپا هم از استانداردهای دو گانه در برخورد با عربستان سعودی استفاده می‌کند. در حالی که در بین سال‌های ۲۰۰۸ تا کنون برای ایران ۱۴ قطعنامه حقوق بشری صادر کرده برای عربستان فقط ۲ قطعنامه صادر شده و در حالیکه ۶۷ بیانیه در مورد ایران صادر کرده برای عربستان فقط به صدور ۷ بیانیه اکتفا نموده است. در موضوع کیفیت قطعنامه و بیانیه‌ها نیز استاندارد دو گانه وجود دارد. مثلاً در مورد ایران از کلماتی مانند «نقض فاحش» و «نقض سیستماتیک» استفاده می‌کنند اما در مورد عربستان سعودی از «نقض جدی» استفاده می‌شود (الوندی و کیانی، ۱۵: ۱۳۹۳). در هر حال این همه باعث نشده است که اتحادیه اروپا و امریکا از حجم تجارت خود در حوزه‌های مختلف و به خصوص فروش تسلیحات مدرن به این کشور بکاهند و این موضوع ره‌آورد خرج دلارهای نفتی و رشوه‌پردازی این کشور به گروه‌ها و شخصیت‌های سرشناس اروپایی و آمریکایی می‌باشد ضعف دموکراسی و نقض‌های فاحش و مکرر حقوق بشر در این کشور، از او چهره‌ای وحشتناک و در تضاد با قدرت نرم به وجود آورده است. نا گفته نماند که عربستان به مدد دلارهای نفتی سعی دارد از خود چهره‌ای جذاب و دلربا نشان دهد و به کمک همین دلارها از تصویب و اجرای قطعنامه‌های حقوق بشری نهادهای بین‌المللی جلوگیری می‌کند.

۳- وابستگی به آمریکا و دخالت در کشورهای منطقه

رابطه عربستان با آمریکا در قالب تضمین امنیت در برابر دریافت نفت است. عربستان سعودی هیچ نوع استقلالی در حوزه تصمیم‌سازی فارغ از نظر آمریکا و دیگر متحدان غربی خود ندارد. این کشور انبار تسلیحات امریکایی و معدن طلای آمریکا برای روز مبادا به شمار می‌رود. ترتیبات امنیتی این کشور در منطقه مستقیماً از سوی آمریکا اداره می‌شود و سلطه سیاسی و اقتصادی آن بر سر عربستان به عنوان ام‌القرای جهان اسلام بیش از پیش محسوس است. اما در جهان اسلام این نقیصه قابل هضم نیست و موجب کاهش قدرت نرم عربستان است. آمریکا از یک سو اسلام و خاورمیانه را مهد تروریسم می‌داند و از سوی دیگر با عربستان ائتلاف ضد تروریسم تشکیل می‌دهد. طبق گزارش مجله اشپیگل آلمان، اتحادیه اروپا در سال ۲۰۱۲ بیشترین میزان صادرات اسلحه و جنگ افزارها را با در نظر گرفتن اهداف و منافع خود، به کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس به ویژه عربستان سعودی داشته است (لیسر، ۲۰۱۲: ۱۲۳). نمونه بارز آن را در دخالت این کشور در ناآرامی‌های بحرین می‌توان مشاهده کرد که به سرکوب و کشتار معترضان دولت آل خلیفه با شدت هر چه تمام می‌پردازد. به طور مشخص نگرانی عربستان از دخالت در کشورهایی همچون یمن و بحرین جلوگیری از قدرت‌گیری شیعیان و به هم خوردن موازنه به نفع شیعیان در این کشورها و منطقه خاورمیانه می‌باشد. از طرف دیگر نباید فراموش کرد که عربستان تجربه ناخوشایند شیعیان در عراق را هنوز نتوانسته هضم کند و در داخل این کشور نیز جمعیت نه چندان اندک و معترض شیعه خواهان به دست آوردن برخی از حقوق اولیه سیاسی و اجتماعی می‌باشد. در نتیجه بحرین عمق راهبردی عربستان برای حفاظت از خود و دیگر حاکمان مستبد منطقه می‌باشد و به همین دلیل با چراغ سبز آمریکا و اروپا به یورش نظامی به این کشورها زمینه را برای تداوم حکومت‌های وابسته به خود فراهم سازد. موضوع دیگری که کاهش قدرت نرم عربستان را در پی داشته است موضع‌گیری‌های عجیب و غریب این کشور در قبال مسئله فلسطین است. اظهار نظر عجیب بن سلمان در مورد لزوم سازش رهبران فلسطینی با آمریکا و سکوت معنادار آنها در مقابل انتقال پایتخت آمریکا به قدس بیش از پیش وابستگی این کشور به آمریکا و بی‌اعتنایی به مسئله اول جهان اسلام یعنی آزادسازی قدس را نشان می‌دهد. این امر باعث کاهش بیش از پیش نفوذ و قدرت نرم این کشور در جهان اسلام شده است.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الاسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۵۶

سال هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷

نتیجه گیری

فراگیری قدرت نرم در پی ناکارآمدی قدرت سخت و منابع تشکیل دهنده آن است. هر چند امروزه اندیشمندان با جمع بین قدرت سخت نرم قدرت هوشمند را ابداع کرده اند و کشورها در پی دستیابی به آن هستند، اما بدون وجود منابع قدرت سخت و نرم هیچ کشوری به قدرت هوشمند دست پیدا نمی کند. قدرت نرم به دنبال استفاده از قدرت تولید جذابیت، جلب توجه، تولید زیبایی، اقناع و عدم استفاده از زور، تهدید و ارعاب برای رسیدن به اهداف است. ریشه اصلی منابع قدرت نرم هر کشوری را فرهنگ، ارزش های سیاسی و مطلوبیت های سیاست خارجی آن تشکیل می دهند. در منطقه پر تنش خاورمیانه همه کشورها از جمله عربستان در پی شناسایی و استفاده از منابع قدرت نرم خود برای کسب برتری منطقه ای هستند. این پژوهش در پی پاسخ به این سؤال بود که منابع و ابزارهای مؤثر قدرت نرم عربستان سعودی که باعث نفوذ آن در سطح منطقه و جهان اسلام شده اند چیست؟ محدودیت های قدرت نرم عربستان سعودی کدام است؟ نتایج این پژوهش نشان می دهد که عربستان از ظرفیت گفتمان اسلام و عربیت و با ابزار دیپلماسی عمومی و قدرت رسانه ای برای بهبود بخشیدن به موقعیت خود در راستای استفاده از قدرت نرم تلاش های فراوانی را صورت داده است. این کشور با برخورداری از موقعیت ممتاز در بین جهان اسلام و کشورهای عرب منطقه بیش از پیش از منابع اسلامی و عربی در راستای توسعه سیاست خارجی و ایدئولوژی وهابیت قدم برداشته و توانسته خود را به عنوان ام القرای جهان اسلام با تکیه بر اماکن مقدس اسلامی موجود در این کشور به دیگران بقبولاند. عربستان با استفاده از دلارهای نفتی هزینه های خود را در راستای کسب مطلوبیت های سیاسی تأمین کرده و از این طریق سیاست خارجی بسیاری از کشورهای منطقه را هم راستا با سیاست خارجی خود تغییر داده است. در واقع عربستان سعودی از این طریق مشروعیت سیاسی و ایدئولوژیک خود را همواره باز تولید کرده و به اهداف خود در سیاست خارجی منطقه ای و بین المللی دست می یابد که بازتاب آن را می توان در اجرای اهداف خود در جهان اسلام و تشکیل اتحادها و ائتلاف ها مشاهده کرد. در پاسخ به محدودیت های قدرت نرم عربستان، نتایج پژوهش نشان می دهد که این کشور در موضوعات محوری و مهم حمایت از تروریسم، افراط گرایی مذهبی و شیعه ستیزی، ضعف دموکراسی و حقوق بشری، وابستگی به آمریکا و دخالت در کشورهای منطقه دچار پارادوکس قدرت نرم

شده است. از یک طرف با منابع قوی و پیش گفته قدرت نرم در جهان اسلام موفقیت‌های بسیاری را در توسعه نفوذ خود به دست آورده و از طرف دیگر با افراط‌گرایی، استبداد و تکیه به قدرت کشورهای مخالف جهان اسلام برای بقای خود و تحمیل اراده خود به دیگر کشورها همواره سعی و تلاش بلیغی را از خود به نمایش می‌گذارد. عربستان باید بار دیگر خود را به جهان اسلام به عنوان ام‌القرا اثبات کند و ارزش‌های اسلامی را در صدر اهداف سیاست خارجی خود قرار داده و از تقویت افراط‌گرایی مذهبی و تروریسم به عنوان حربه‌های جهان غرب بر علیه اسلام دست برداشته و با شناسایی دیگر مذاهب اسلامی راه را برای ایجاد یک اتحاد فراگیر بین مسلمانان هموار کند.

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های پایه‌ای جهان اسلام
جمعیة ترسانة العالم الاسلامی

کتابنامه

- ابراهیمی، نبی الله (۱۳۹۴)، «سلفیه وهابی؛ تمایزهای هویتی عربستان سعودی و ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال ۱۶، شماره ۳، ص ۱۴۸-۱۴۹
- استنسلی، استیگ (۱۳۹۲)، جامعه شناسی سیاسی قدرت در عربستان، (ترجمه نبی الله ابراهیمی)، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی آقاجانی، نصر الله (۱۳۹۶)، «مکه، آرمان شهر امت اسلامی»، نشریه علمی پژوهشی معرفت فرهنگی/اجتماعی، سال ۸، ش ۲، پیاپی ۳۰، ص ۸۱
- المشیخی، محمد بن عوض (۱۳۸۹)، رسانه‌ها در کشورهای عربی خلیج فارس، (ترجمه حسن بشیر)، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، قابل دسترسی در: <http://alwahabiyah.com/fa/Question/View/136180>
- الوندی، زهرا، کیانی، داود (۱۳۹۳)، «سیاست حقوق بشری اتحادیه اروپا در قبال جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی (از ۲۰۰۸ تا کنون)»، *فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل*، سال ۷، شماره ۲۸
- بشیر، حسن، سعادت پور، حامد (۱۳۹۱)، «دیپلماسی عمومی و سازمان‌های فراملی مذهبی؛ مورد مطالعه رابطه العالم الاسلامی (۲۰۱۲-۱۹۶۲)»، *دوفصلنامه علمی پژوهشی دین و ارتباطات*، سال نوزدهم، شماره دوم پیاپی ۴۲، ص ۱۸۷
- درایسدل، آلسدیر، بلیک، جرالداچ (۱۳۶۹)، *جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا*، (ترجمه دره میرحیدر)، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
- دفتر توافق‌های بین‌المللی (۱۳۸۱)، *قانون اساسی عربستان سعودی*، (ترجمه مهدی نورانی)، تهران: نهاد ریاست جمهوری، معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات کشور، ص ۱۵-۱۶
- سوری قزلبوند، حسین و رشیدی، مهدی (۱۳۹۰)، «بررسی نظری مفهوم قدرت نرم و منابع آن در ایران»، *فصلنامه امنیت نرم*، سال اول، شماره اول، ص ۸
- سعیدی، روح الامین (۱۳۸۹)، «بررسی نقش فرهنگ به عنوان ابزار قدرت نرم با تاکید بر قدرت نرم ایالات متحده آمریکا»، *ره آورد سیاسی*، ش ۲۸ و ۲۹، ص ۸۷
- شیخ الاسلامی، محمد حسن، سرادار، حمید (۱۳۹۱)، «الگوی مذهبی در دیپلماسی فرهنگی عربستان: مورد کاوی سازمان رابطه العالم الاسلامی»، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، سال ۲، شماره ۴، ص ۱۱۸
- رستمی، محسن، فرجی راد، عبدالرضا، سرور، رحیم (۱۳۹۵)، «سناریوهای محتمل در آینده پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی (در بازه زمانی ۱۴۰۴)»، *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، سال ۵، شماره ۱۷
- عطایی، فرهاد، منصوری مقدم، محمد (۱۳۹۲)، «تبارشناس سیاست خارجی عربستان سعودی: راهبردی واقع گرایانه بر بستری هویتی»، *فصلنامه روابط خارجی*، سال ۵، ش ۱، ص ۱۳۵-۱۳۷
- عرب احمدی، امیر بهرام (۱۳۹۱)، «سیاست‌های مداخله جویانه عربستان در کنیا، تانزانیا و اوگاندا»، *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، سال ۱، ش ۳، ص ۱۰۳-۱۰۶

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

- غراقیان زندی، داوود (۱۳۹۵)، «دورنمای رابطه جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی: سناریوهای محتمل»، علوم سیاسی، سال ۱۹، شماره ۷۳، ص ۱۰۶
- قنبرلو، عبدالله (۱۳۹۰)، «الگوهای قدرت نرم در خاورمیانه»، فصلنامه مطالعات قدرت نرم، سال اول، شماره ۱، ص ۲۵-۳۴
- گریگوری، گوس، ف (۱۳۹۰)، سیاست خارجی عربستان سعودی در: ریموند هینبوش و انوشیروان احتشامی (ویراستاران)، سیاست خارجی کشورهای خاورمیانه، (ترجمه رحمان قهرمان پور با همکاری مرتضی مساح)، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)
- کوهکن، علیرضا، نزاکی، فرخنده (۱۳۹۳)، «دیپلماسی عمومی در سیاست خارجی عربستان»، فصلنامه سیاست جهانی، دوره ۳، شماره ۳، ص ص ۲۲۱-۲۲۳-۲۲۷-۲۳۱
- متقی، افشین (۱۳۹۳)، «واکاوی زمینه‌های ناسازواری در روابط ایران و عربستان بر پایه نظریه سازه انگاری»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال ۳، ش ۱۲، ص ۱۴۹
- محمدی، محمدیار (۱۳۹۰)، «تأثیر موقعیت شبه جزیره عربستان بر گسترش اسلام و پیدایش تمدن اسلامی از آغاز تا فرجام»، فصلنامه پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، سال ۱، ش ۳، ص ۱۲۰-۱۳۳
- مطلبی، سیدابوالحسن (۱۳۸۳)، «عربستان در عرصه تبلیغات»، مبلغان، شماره ۵۶، ص ۱۳۰
- مطهری، مصطفی (۱۳۹۵)، «محمد بن سلمان، آینده همکاری‌های درون عربی»، فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام، سال ۱۷، شماره ۳، پیاپی ۶۷، ص ۱۲۶
- منصوری مقدم، محمد (۱۳۹۲)، «مؤلفه هویت و تأثیر آن بر سیاست خارجی عربستان سعودی در قبال جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۱۹، شماره ۷۲، ص ۸۹
- میردهقان، مهین ناز، شوکتی مقرب، سمیه (۱۳۹۲)، «گفتمان پنهان قدرت و رسانه در خاورمیانه عربی (مطالعه موردی: عربستان سعودی)»، فصلنامه مطالعات سیاسی-اجتماعی جهان، دوره ۳، شماره ۱، ص ۱۵۳-۱۶۶
- میرزایی، جلال، داوند، محمد (۱۳۹۴)، «بررسی و تحلیل عملکرد سازمان عفو بین‌الملل در ارتباط با رصد وضعیت حقوق بشر در عربستان سعودی»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال ۴، شماره ۱۳
- نای، جوزف (۱۳۹۲)، آینده قدرت، (ترجمه احمد عزیزی)، تهران: نشر نی
- نای، جوزف (۱۳۸۷)، قدرت در عصر طلاعات: از واقع‌گرایی تا جهانی شدن، (ترجمه سعید میرترابی)، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی
- نای، جوزف (۱۳۸۹)، قدرت نرم/ابزارهای موفقیت در سیاست بین‌الملل، (ترجمه سیدمحسن روحانی و مهدی ذوالفقاری)، تهران: امام صادق (ع)
- نظری، علی اشرف، قنبری، لقمان (۱۳۹۴)، «باز شناسی سیاست، جامعه و دولت در عربستان: ۲۰۱۱-۲۰۱۵ میلادی»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال ۴، ش ۱۵، ص ۱۶۵
- نورمحمدی، مرتضی، محمدی پور، طیبه (۱۳۹۵)، «جایگاه دیپلماسی آموزشی در سیاست خارجی عربستان سعودی در منطقه خاورمیانه»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال ۵، ش ۱۹، ص ۱۳۹

هرسیج، حسین (۱۳۹۰)، «تجزیه و تحلیل ویژگی ها، مبانی و مؤلفه های قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه مطالعات قدرت نرم*، شماره ۳، ص ۱۴۱

هرسیج، حسین و رحیمی، رئوف (۱۳۹۱)، «تجزیه و تحلیل تطبیقی تاثیر تحولات سیاسی ۲۰۱۱ منطقه بر میزان قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، ترکیه و عربستان»، *فصلنامه قدرت نرم*، سال ۲، شماره ۷، ص ۱۰۴
عثمان، حافظ (۱۹۷۸)، *تطور الصحافة فی المملكة العربیة السعودیة*، جده: شركة المدینة للطباعة و النشر
پایگاه اینترنتی اتحادیه عرب، (۱۳۹۶/۹/۷)

<http://www.arableagueonline.org/hello-world/#more-1>

پایگاه اینترنتی سازمان رابطه العالم الاسلامی، (۱۳۹۶/۸/۱۴)

<http://www.themwl.org/web/MWL-Profile>

پایگاه اینترنتی کیو اس، (۱۳۹۶/۶/۸)

<https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2018>

پایگاه اینترنتی اسکوپوس، (۱۳۹۶/۶/۶)

<http://www.scimagojr.com/countryrank.php>

پایگاه خبری تحلیلی انتخاب، درآمد ۷۶ میلیاردی عربستان از گردشگری در سال ۲۰۱۳، (۱۳۹۶/۶/۶)

<http://www.entekhab.ir/fa/news/155863/>

تنها دخت اطاقوری، سلیمان، (۱۳۹۵)، بررسی امپراطوری عظیم رسانه ای آل سعود، (۱۳۹۶/۸/۲۷)
<http://tabyincenter.ir/11189/>

سهراب پور، سعید، (۱۳۹۲/۱۲/۳)،

<http://www.tabnak.ir/fa/news/381036/>

Al Saud, Turki Al Faisal Bin Abdul Aziz (2013); *Saudi Arabia's Foreign Policy*. Middle East Policy, 20.

Bligh, Alexander (1985); "The Saudi Religious Elite (Ulama) as Participant in the Political System of the Kingdom", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.17,

Al-Rasheed, Madawi (2006); *Contesting the Saudi State: Islamic Voices from a New Generation*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Shaikh, Naveed (2003), *The New Politics of Pan Islam; Pan Islamic Foreign Policy in a World of States*, New York: Routledge Curzon

Rabasa, Angel et al (2010), *Deradicalizing Islamist Extremists*, Pittsburgh: RAND Corporation, Available: www.rand.org. December

Cochrane, P. (2007). "Saudi Arabia's Media Influence", Arab Media & Society.

Bially Mattern Janice (2007), "Why Soft Power isn't so soft: Representational Force and Attraction in World Politics", in Power in World Politics, Edited by Felix Berenskoetter & M. J. Williams, London & New York: Routledge.

Giulio M Gallarotti and Isam Yahia Al Filali. "The Soft Power of Saudi Arabia" International Studies Vol. 49 Iss. 3&4 (2012) Available at: http://works.bepress.com/giulio_gallarotti/37/

Diemen, renée van "Politics and Religion in Saudi Arabia", last visited: 6/9/2017, available at: <http://www.lboro.ac.uk/media/wwwlboroacuk/external/content/schoolsanddepartments/phir/downloads/studentessayspdf/politicsandreligioneuc664/1EUC664>

Human Rights Watch (2007), "World report 2007: Saudi Arabia"

<http://hrw.org/englishwr2k7/docs/2007/01/11/saudia14717.htm>, 26/07/2014.

Human Rights Watch (2008), "World report 2008: Saudi Arabia"

<http://www.hrw.org/englishwr2k8/docs/2008/01/31/saudia17618.htm>, 21/11/2013.

Leser, Leviten, (2012), Weapons Exports: EU Nations Sell the Most Arms to Saudi Arabia, Der Spiegel, No.12.

Stenslie, Stig (2013), Regim Stability in Saudi Arabia: the Challenge of Succession, Translated by Nabiollah Ebrahimi, Tehran: Strategic Studies Institute[in Persian].

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام
جمعیت‌ترانست‌العلوم الاسلامی

۶۲

سال هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷

DOI: 10.21859/priw-080102

به این مقاله این گونه استناد کنید:

فتاحی اردکانی، حسین؛ امام جمعه زاده، سید جواد؛ هرسیج، حسین (۱۳۹۷)، «تجزیه و تحلیل الگوی قدرت نرم در خاورمیانه: مطالعه موردی عربستان سعودی»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ش ۸، صص ۶۲-۲۹.